

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної педагогіки
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
РЕГУЛЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ»**

здобувача вищої освіти
Ps1-M23 групи
спеціальності: 053 Психологія
(денна форма здобуття освіти)
Миколи НЕБОРАКА

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної
та практичної психології
Наталія ГОНЧАРУК

Рецензент:
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри медико-психолого-
педагогічних основ корекційної роботи
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ	
1.1. Психологічний аналіз структури спілкування	6
1.2. Роль основних функціональних блоків мозку в організації процесу спілкування	12
1.3. Функціональна організація систем мозку, які відповідають за перебіг процесу спілкування та активність його компонентів	16
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ	
2.1. Програма емпіричного дослідження нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування.....	29
2.2. Аналіз нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування у нормі і за умови порушення інтелектуальних функцій.....	35
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. УРАХУВАННЯ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА	
3.1. Основні напрями нейропсихологічної регуляції спілкування.....	52
3.2. Оптимізація нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування у дітей із порушеннями інтелектуальних функцій.....	53
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі спілкування є основоположним засобом людської взаємодії. Воно виступає інструментом ігрової, навчальної, професійної діяльності, джерелом встановлення особистісних контактів. Водночас, у психологічній практиці часто спостерігаються випадки порушення спілкування, які є одними з основних об'єктів діяльності практичних психологів. Для забезпечення ефективної психокорекційної роботи психологи повинні знати особливості функціонування спілкування на усіх рівнях, включаючи базовий. Базовою основою спілкування є нейропсихологічний рівень регуляції. Знання його механізмів дає змогу побудувати психокорекційну роботу з урахуванням особливостей функціонування різних відділів кори головного мозку.

Питання функціональної організації спілкування розглядалось у плані аналізу окремих його складових: зорових та слухових комунікаційних каналів, мовлення. Зокрема, Н. Бастун, Т. Дегтяренко, Л. Дзяк, В. Дяченко, Д. Дубініна, І. Зінченко, І. Грицюк, С. Міліщук вивчали механізми нейропсихологічної організації фонематичного сприймання, імпресивного та експресивного мовлення. Г. Біліченко, В. Боровик, О. Міхеєва, Ю. Рібцун, О. Тратченко, М. Шеремет описували взаємозв'язок другої сигнальної системи та пізнавальних здібностей. О. Кіпаренко, Ж. Глозман, О. Морозова-Ларина, А. Тарунцева здійснювали нейропсихологічний аналіз порушень сенсорних та мовленнєвих функцій при локальних ураженнях мозку. О. Нєворова, В. Черній досліджували мовлення людини у процесі комунікації. Водночас, питання цілісного взаємозв'язку механізмів формування комунікативного акту не виступало предметом наукових досліджень. Особливо важливою є розуміння нейропсихологічної організації спілкування у дітей з проблемами комунікації, на що вказують у своїх дослідженнях С. Полещук, Р. Романішин, О. Ронжес, Б. Ткач.

Специфічні проблеми у спілкуванні мають діти з порушеннями інтелектуальних функцій: розумово відсталі, діти з затримкою психічного

розвитку. Їх інтелектуальний рівень не дає можливості ефективно здійснювати організацію та регуляцію спілкування. Через низький рівень мислительних операцій (аналізу, синтезу, абстрагування) вони не здатні проаналізувати особливості співрозмовника та комунікативної ситуації, з'ясувати специфіку особистісного підходу в умовах спілкування.

Проблема дослідження спілкування у психології не нова, та, незважаючи на значну кількість розробок, у науковій літературі досить мало уваги приділялось проблемі вивчення нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування у нормі і за умови порушення функцій. Актуальність цієї проблеми, її недостатнє висвітлення в літературі зумовили вибір теми наукової роботи – «Нейропсихологічні особливості регулювання комунікативної поведінки».

Його важливість для розуміння комунікативного потенціалу людини зумовило визначення мети нашого дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати нейропсихологічні особливості регуляції спілкування та його передумов у нормі і при порушеннях інтелектуальних функцій.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну, нейропсихологічну та психофізіологічну літературу з досліджуваної проблеми.
2. Емпірично визначити особливості нейропсихологічної регуляції спілкування у нормі. З'ясувати особливості нейропсихологічної регуляції спілкування у дітей з порушеннями інтелектуальних функцій та порівняти їх з нормою.
3. Розкрити напрямки регуляції нейропсихологічних функцій у дітей.

Виходячи з актуальності обраної теми, **об'єктом дослідження** є нейропсихологічна регуляція спілкування.

Предмет дослідження – особливості та психологічні умови підвищення ефективності нейропсихологічної регуляції спілкування у нормі та у дітей з порушеннями інтелектуальних функцій.

Методи дослідження: *Теоретичні:* вивчення психолого-педагогічної, нейропсихологічної та психофізіологічної літератури за темою наукового дослідження; теоретичний аналіз та узагальнення результатів практичної діяльності психологів з питань нейропсихологічної організації спілкування.

Емпіричні: експериментальні проби на нейропсихологічну організацію спілкування та його компонентів (за А. Лурією), адаптовані до дослідження дітей з особливими освітніми потребами; аналіз протоколів дослідження практичних психологів; графічно представлений аналіз результатів експерименту.

Статистичні: опрацювання експериментальних даних.

Експериментальною базою дослідження були: Кам'янець-Подільський ліцей №1, Голенищівська спеціальна допоміжна школа-інтернат І-ІІІ ступенів для дітей-сиріт, Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр м. Кам'янця-Подільського.

Теоретична значущість наукової роботи полягає в уточненні сутності поняття «спілкування», з'ясуванні його структурних компонентів, розробці програми емпіричного дослідження нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування, виявленні психологічних умов підвищення ефективності нейропсихологічної регуляції спілкування у нормі та у дітей з порушеннями інтелектуальних функцій.

Практична значущість наукової роботи полягає в тому, що визначені під час наукового дослідження психологічні умови підвищення ефективності нейропсихологічної регуляції спілкування у нормі та у дітей з порушеннями інтелектуальних функцій можуть бути враховані у діяльності практичних психологів. Матеріал наукової роботи може бути використаний викладачами вищих навчальних закладів другого, третього рівня акредитації при підготовці фахівців зі спеціальності «Практична психологія».

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів і параграфів до них, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження з проблеми особливостей нейропсихологічної регуляції спілкування у нормі і при порушеннях інтелектуальних функцій дають підстави для таких висновків:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури у межах дослідження дає змогу стверджувати, що спілкування представляє складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який виникає на основі потреб, спільної діяльності і забезпечує обмін необхідною інформацією. У спілкуванні виділяють три взаємопов'язані аспекти: комунікативний, який передбачає обмін інформацією; інтерактивний, який характеризує взаємодію між людьми; перцептивний, пов'язаний із взаємним сприйманням. Процес комунікації здійснюється від адресанта до адресата – людини, якій спрямована інформація. У комунікативному акті важливим є зміст повідомлення, засоби його передачі, канал зв'язку та результат взаємодії.

Для дослідження нейропсихологічної регуляції спілкування важливими є компоненти, які дають змогу здійснити детальний аналіз нейропсихологічних механізмів спілкування у їх динаміці. На основі аналізу теоретичного матеріалу нами була створена схема аналізу спілкування на нейропсихологічному рівні, яка включала такі компоненти: 1) орієнтування у комунікативному завданні, планування спілкування; 2) сприймання інформації, сигналів, знаків, сприймання (соціальна перцепція) інших людей; 3) перекодування та опрацювання сприйнятої інформації, її оцінка; 4) відправлення зворотної інформації.

Аналіз нейропсихологічних механізмів комунікативного акту свідчить, що спілкування здійснюється на трьох функціональних рівнях. На першому відбувається загальна активація мозкових систем, яка створює підґрунтя для процесів відчуття, сприймання та опрацювання необхідної комунікативної інформації. На другому рівні здійснюється сприймання вербальних та

невербальних стимулів, які надходять різними комунікаційними каналами (зоровим, слуховим, тактильним), та опрацювання їх. Третій, найвищий рівень, відповідає за формування намірів та програмування комунікативних дій, їх інтелектуальну регуляцію та контроль за виконанням.

Ефективне функціонування усіх трьох блоків створює підґрунтя для продуктивного забезпечення комунікативного акту та формування зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок є важливим інтелектуальним компонентом комунікації, який активізує комунікативні системи, виробляючи мотиваційну основу для подальших комунікативних дій.

2. Вивчення функціональної організації систем мозку, які відповідають за перебіг процесу спілкування, продемонструвало, що комунікативна діяльність забезпечується різними психічними процесами: сприйманням (перцепцією), мисленням, пам'яттю, мовленням. За моделлю Верніке-Гешвінд сприйняте слово зі слухової пам'яті переходить до центру «ідеації» (мислення), а з нього – до центрів рухової пам'яті та артикуляції.

У формуванні перцептивної та мовленнєвої функції беруть участь дві мозкові анатомічні структури: акустичний аналізатор, який контролює гнозис – впізнавання звуків та звукового потоку (зосереджений у скроневих долях); кінестетичний аналізатор, який формує вимову і забезпечує практику мовлення (зосереджений у лобних долях). Здатність зберігати отриману інформацію та використовувати її під час спілкування забезпечують процеси слухомовленнєвої та рухової пам'яті, зосереджені в асоціативних зонах. За інтелектуальну регуляцію спілкування (орієнтування у комунікативному завданні, ініціювання комунікації, планування спілкування) відповідають префронтальні зони лобної долі, аналіз невербальних аспектів спілкування здійснюють тім'яно-потиличні відділи кори головного мозку.

Розроблена нами програма емпіричного дослідження нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування опирається на принципи А. Лурії та охоплює три етапи: а) вивчення сенсорно-перцептивної функції – особливостей сприймання комунікативної ситуації та її учасників;

б) вивчення дискурсивного мислення – здатності аналізувати ситуацію спілкування; в) вивчення експресивного мовлення – вміння будувати розмову.

Експериментальне дослідження нейропсихологічних особливостей спілкування у дітей з різним рівнем інтелектуальних функцій дало змогу отримати такі висновки:

Аналіз нейропсихологічних особливостей регуляції спілкування у нормі і за умови порушення інтелектуальних функцій дає змогу зробити висновок про неоднорідність нейропсихологічної регуляції мозкових процесів у дітей з різним інтелектуальним рівнем: нормальними розумовими здібностями, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю.

Вивчення сенсорно-перцептивної функції у школярів, яка полягає у з'ясуванні особливостей сприймання комунікативної ситуації та її учасників, продемонструвало, що симптомів сенсорної (акустичної) афазії, яка є показником порушення фонематичного слуху, у школярів трьох досліджуваних категорій немає. Водночас, 8% дітей із порушеннями інтелекту продемонстрували неспроможність виконати проби на розуміння складних інструкцій, що є ознакою семантичної афазії і вказує наявність порушень в асоціативних зонах кори головного мозку; 6,2% дітей із порушеннями інтелекту не змогли виконати проби на соціальну перцепцію при збереженому зорово-просторовому аналізі, що свідчить про псевдоагностичні порушення, характерні для ураження лобних часток мозку.

Дослідження дискурсивного мислення як здатності аналізувати ситуацію спілкування засвідчило, що серед усіх категорій досліджуваних порушення дискурсивного мислення було констатоване у дітей з розумовою відсталістю. Це підтверджує, що школярі з такими вадами нездатні ініціювати та спланувати спілкування, проаналізувати комунікативну ситуацію та скласти програму її вирішення. Як правило, такі порушення характерні під час ураження лобно-базальної кори, її префронтальної області і пов'язаних з нею підкіркових структур.

Аналіз засобів спілкування, яким є відображене та розповідне мовлення, показало, що найбільший відсоток порушень вимови (відображеного мовлення) виявлено у дітей із затримкою психічного розвитку, що вказує на ознаки моторної еферентної афазії з локалізацією у нижніх відділах премоторної зони кори лобної долі (центру Брока). Проби на дослідження розповідного мовлення засвідчили порушення інтелектуальної регуляції комунікативного акту у школярів із порушеннями інтелектуального розвитку з локалізацією ураження в асоціативних зонах лобних долей кори головного мозку (38% усіх дітей).

Як демонструють проведені експерименти, нейропсихологічні порушення у дітей із недостатністю інтелекту стосуються переважно асоціативних зон кори головного мозку (зон перекриття), що підтверджує несформованість системної аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку. У дітей із затримкою психічного розвитку порушення стосуються в основному ядерних зон, що свідчить про обмежену локалізацію і можливість успішної корекції через залучення обхідних нервових шляхів. У дітей з нормотиповим розвитком ні локальних, ні системних порушень у корі головного мозку не виявлено.

3. За таких умов необхідною є корекційно-розвивальна робота, яка повинна проводитись з різними категоріями школярів диференційовано, відповідно до нейропсихологічної локалізації порушень. У розумово відсталих, основним дефектом яких є несформованість інтелектуальної регуляції комунікативного акту, слід коригувати аналітичну складову спілкування: дискурсивне мислення, здатність планувати комунікативні завдання, логічно будувати розповідь. У дітей із затримкою психічного розвитку корекцію спрямовують на забезпечення мовленнєвого праксису, мовлення як засобу спілкування. У дітей з нормотиповим розвитком, у яких не виявлено значимих нейропсихологічних вад, корекційну роботу не проводять, натомість проводять розвивальну та профілактичну, спрямовуючи на гармонійний розвиток усіх сторін спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айрес Д. Дитина і сенсорна інтеграція. Київ. ЦУЛ. 2023. 327 с
2. Асланян Т., Няч Т., Психологічний аналіз особливостей дитячих і батьківських захисних механізмів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. Вип. 2. С. 53-59 <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.9>
3. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. *Шестирічки в школі*. Київ. 2004. 35 с.
4. Бастун Н.А. Можливості нейропсихологічного підходу в освітній практиці. *Горизонти науки*. 2010. № 2 (30). С. 88–94.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
6. Бекетова Ю. Г. Розвиток когнітивної сфери, як важлива ланка підготовки дитини до навчання в школі. *Proceedings of the 8 th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (April 4-5, 2021)*. Washington, USA: EnDeavours Publisher. pp.422-428.
7. Біліченко Г., Міхеєва О., Боровик В., Міркування як функціонально-смісловий тип зв'язного мовлення: педагогічна діагностика та умови формування у дітей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Вип. 2 (104). С. 16-25. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2022-104-2-16-27>
8. Бочелюк В.Й., Панов М.С. Психологічні особливості соціальної адаптації молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами арт-терапії. *Габітус*. 2020. Вип. 15. С. 92-101.
9. Бугера Ю., Куриця А., Формування психологічного простору як фактору успішної адаптації до навчання дітей. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. Вип. 2(47). С. 62–65. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.255327>

10. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.
11. Гончарук Н.М. Функціональна організація систем мозку, які забезпечують комунікативні процеси. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2014. Вип. 4. С. 64-72.
12. Грись А.М. Образ Я та механізми психологічного захисту як мішені психотерапевтичного впливу. *Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. №6 (1). С.219–227.
13. Грицюк І.М. Психофізіологія : навчальний посібник. Луцьк. Вежа-Друк. 2021. 322 с.
14. Грицюк І., Міліщук С. Особливості використання комплексної нейропсихологічної корекції у шкільному середовищі. *Академічні студії. Серія Педагогіка*. 2021. Вип. 2(3). С.179-184.
15. Грінченко О.В. Подолання дислексії та дисграфії в учнів початкових класів. Городище. 2010. 32 с.
16. Дандан, Л., Шаоцзе, Д. Дислектичні розлади у школярів початкової школи: особливості навчання та соціалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2022. Вип. 2(16). С. 10–13. [https://doi.org/10.17721/BPSY.2022.2\(16\).2](https://doi.org/10.17721/BPSY.2022.2(16).2)
17. Дзяк Л.А. Когнітивний та нейросенсорний дефіцит різного генезу: як не пропустити головне. *Український медичний часопис*. 2021. Вип. 4. С. 8-13.
18. Диференційна психологія: підручник / за ред. С.Д. Максименка. Київ : Слово. 2013. 496 с.
19. Драгола Л., Сіденко Ю. Вікова та педагогічна психологія. *Габітус*. 2022. Вип. 35. С. 62-66. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.7>
20. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Київ. Центр навчальної літератури. 2019. 424 с.

21. Дяченко В. А., Дубініна Д. Е. Можливості нейропсихологічного підходу до подолання труднощів навчання. *Дев'ять Сіверянські соціальнопсихологічні читання: матер. Міжнар. наук. конференції (30 листопада 2018 177 року, м. Чернігів) / за ред. О.Ю. Дроздова, І.І. Шлімакової. Чернігів. 2019. С. 140-145.*
22. Дегтяренко Т.В. Актуальність міждисциплінарного та нейропсихологічного підходів до діагностики тяжких порушень мовлення у дітей раннього віку. *Наука і освіта. 2016. №8. С. 30-37.*
23. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. *Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.*
24. Єфанова В. Пізнавальна діяльність як чинник особистого розвитку молодшого школяра. Київ. 2020. 242 с.
25. Загайкан Ю.В., Спринь О.Б. Особливості працездатності головного мозку, показників пам'яті та уваги в умовах сенсорної депривації. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми і перспективи. Том VII: Ідентичність і свобода в освіті та науці. Київ : Посвіт, 2019. С. 224-225.*
26. Закалик Г., Войцеховська Ю., Шувар Н., *Основи клінічної психології. Львівська політехніка. 2020. 315 с.*
27. Закалик Г. *Прояви дисграфії та дислексії у молодших школярів. Львівська політехніка. 2021. 60 с.*
28. Ільїна Н.М. *Клінічна психологія: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2020. 163 с.*
29. Кайдалова Л.Г. *Психологія спілкування : навч. посіб. Харків : НФаУ, 2018. 140 с*
30. Кіпаренко О.Л. Нейропсихологічні передумови дислексії у школярів. *Габітус. 2022. Вип. 42. С. 285-289. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.48>*
31. Кіпаренко О. Л. Сенсорна інтеграція як метод корекції розладів у дітей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного*

- університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Вип. 49. С.152-176.
- 32.Кіпаренко О. Нейропсихологічна діагностика дітей 7-12 років, стандартизована і адаптована в Україні методика. Одеса. 2022. 87 с.
- 33.Клименко В. Психофізіологічні механізми праксису людини. (Монографія). Київ : Слово. 2013. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1564619
- 34.Козирєв М.П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 201-211.
- 35.Компанець Н. Особливості довільної поведінки у дітей із розладами гіперактивності з дефіцитом уваги. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. Вип. 4(96). С. 7-16.
- 36.Конопляста С., Сак Т. Логопсихологія : навчальний посібник. Київ. Знання. 2012. 293 с.
- 37.Кочерга О. Психофізіологічний розвиток дитини перед школою. *Початкова школа*. 2012. Вип. 1. С. 45-47.
- 38.Кривчикова О. Психомоторний стан як фактор адаптації учнів початкових класів до умов навчання в школі. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. Вип. 2. С. 162-164.
- 39.Кротенко В., Найдьонова Г., Афузова Г. Технологія проведення психодіагностичного обстеження в практиці діагностико-аналітичної діяльності спеціального (клінічного) психолога в сфері освіти. *Науковий часопис (Корекційна педагогіка та спеціальна психологія)*. 2022. Вип. 42. С.91-102 DOI:<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2022.42.08>
- 40.Мозгова Г.П. Позитивний психологічний клімат – передумова психосоматичного здоров'я та поведінки дитини. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2011. №19(18). С. 172–176.

- 41.Мозгова Г.П., & Уваркіна К.М. Психологічне здоров'я: різноманітність підходів. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Психологічні науки*. 2016. №12(3). С.130–136.
- 42.Морозова-Ларина О., Тарунцева А. Нейропсихологічна корекція дислексії у дітей дошкільного віку за допомогою програми Fastforword. *Psychological journal*. 2021. Вип. 7 (9). С.146-154.
- 43.Неворова, О., Черній В. Особливості показників нейродинаміки кори головного мозку після фізичних навантажень у школярів з різним рівнем працездатності. *Наукові часописи університету*. 2021. С 285-289
- 44.Николенко Ю. Клінічна психологія. Київ. ЦУЛ. 2019.369 с.
- 45.Павлюк Н. Структура й критерії психологічного здоров'я особистості. *Психологія і особистість*. 2022. Вип. 1. С. 34-59.
- 46.Петухова І. Діагностики і корекція навчальних труднощів: нейропсихологічний підхід. Київ. 2021. 116 с.
- 47.Пілягіна М. Медична психологія. Київ. 2020. 494 с.
- 48.Полещук С.В. Скринінгове нейропсихологічне дослідження старших дошкільників з психофізичними вадами в умовах дитячого будинку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 23. С. 8–15.
- 49.Ратинська О.М. Налагодження спілкування в учнів середнього шкільного віку як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 22. С. 136–138.
- 50.Рібцун Ю. Роль сукцесивних і симультанних факторів у психомовленнєвому розвитку дітей. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. 2022. Вип. 1. С. 280-284.
- 51.Рібцун Ю. Шкільна логопсиходіагностика: теоретико-методологічні аспекти. Publishing House «Baltija Publishing». 2020. 126 с.
- 52.Романішин Р. Нейропсихологічні основи обчислювальної діяльності учня початкової школи: теоретичний аспект. *Гірська школа українських*

- Карпат*. 2019. Вип. 20. С. 116-120.
53. Ронжес О. Підвищення ефективності навчання за допомогою нейрокомп'ютерного інтерфейсу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. Вип. 72. С. 44-51.
54. Савенкова Л.О. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2015. 309 с.
55. Сергєєнкова О. П. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
56. Тишакова Л. Роль емоційної компетентності особистості в подоланні емоційних бар'єрів у спілкуванні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. С. 119–125.
57. Ткач Б.М. Нейропсихологічні особливості осіб з девіантною поведінкою. *Психологічний часопис*. 2018. № 3. С. 156-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2018_3_13
58. Філімончук А.В. Виникнення бар'єрів спілкування у повсякденному житті як один із неминучих аспектів встановлення комунікативних зв'язків з оточуючими. *Психолог*. 2008. №37. С. 13-17.
59. Фроленкова Н., Купіна І. Адаптація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. Вип. 7 (12). 471-482.
60. Чабан О.С. Гуменюк М.М., Вербенко В.А. Нейропсихологія (лекції та додатковий матеріал курсу). Тернопіль : Укрмедкнига, 2008. 92 с.
61. Чабан О., Хаустова О. Медична психологія. Еталони практичних навичок. Київ. 2023. 352 с.
62. Шеремет М.К., Кондукова С.В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету*. 2010. Вип. 15. С. 102-106.
63. Яцків О.С. Нейропсихологічний підхід у діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2016. Вип. 31. URL:

- <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2016-31.%p>
- 64.Щербакова І., Харченко Т. Психологія: теорія і практика. Суми. 2023. 364 с.
 - 65.Яценюк Л. Корекція дислексії у дітей молодшого шкільного віку. Імідж сучасного педагога. 2023. Вип. 4(211). С. 101–105.
 - 66.Aminoff M., Daroff R. Encyclopedia of neurological sciences. San Diego. Academic Press. 2014. 4740 p.
 - 67.Beaumont J. G., Graham J. Introduction to Neuropsychology : second edition/ Beaumont, 2008.
 - 68.Baars B., Gage N. Cognition, brain and consciousness. USA. Elsevier, 2014. 541 p.
 - 69.Braver T., Reynold J., Donaldson D. Neural mechanisms of transient and sustained cognitsve control during task switching. *Neuron*. 2003. Vol. 4(39). P. 713-726.
 - 70.Bundy A., Lane S., Murray E., Sensory Intagratiion, Philadelphia : F.A.Davis Company. 2020. 768 p
 - 71.Byra S. Stereotypy dotyczące osób niepełnosprawnych – funkcje i możliwości zmian, [w:] M. Chodkowska, S. Byra, Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, M. Parchomiuk, B. Szabała, Stereotypy niepełnosprawności. *Między wykluczeniem a integracją*, Lublin : Wydawnictwo UMCS. 2010.
 - 72.Crandall Ch. S. Ideologia, potoczne teorie piętna: usprawiedliwianie piętnowania, [w:] T. F. Hestherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl, J. G. Hull (red.), *Społeczna psychologia piętna*, Warszawa: PWN. 2008.
 - 73.Chodkowska M., Byra S., Kazanowski Z., Osik-Chudowolska D., Parchomiuk M., Szabała B. Stereotypy niepełnosprawności. *Między wykluczeniem a integracją*, Lublin: UMCS. 2010.
 - 74.Grabowska M. Stereotypy płci we wczesnej dorosłości, Bydgoszcz: Wyd. UKW. 2008.
 - 75.Giuseppe V. Handbook Of Clinical And Experimental Neuropsychology. Psychology Press. London. 2020. 1120 p

76. Goldstein G., Daniel N., DeLuca J. *Handbook of Psychological Assessment*. USA. Academic Press. 2019. 622 p.
77. Dimitrova K. Formation of soft skills in preschool and primary school age - an important factor for success in a globalizing world. *Knowledge International Journal*. 2018. Vol. 3 (28). P. 909-914.
78. Duff M., Hendricks E., Fitton L., Adlof, M. Reading and Math Achievement in Children With Dyslexia, Developmental Language Disorder, or Typical Development: Achievement Gaps Persist From Second Through Fourth Grades. *Journal of Learning Disabilities*, 2023. Vol. 5(56) P. 371-391. URL: <https://doi.org/10.1177/00222194221105515>.
79. Holstege G., Mouton L. *The human nervous system*. San Diego. Academic Press. 2004. 374 p.
80. Kossewska J. Społeczeństwo wobec osób niepełnosprawnych – postawy i ich determinanty. 2014. URL: http://www.wsp.krakow.pl/biblio/pliki/kossewska_01.html
81. Lewis J., Wightman F., Brefczynski J., Phinney R., Binder J., DeYoe E. Human brain regions involved in recognizing environmental sounds. *Cerebral Cortex*. 2004. Vol. 9(14). P. 1008–1021.
82. Lewicka M., Wojciszke B. Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk: GWP. 2002.
83. Martin N., Piek P., Hay D. A genetic study of their shared etiology. *Human Movement Sci*. 2006. Vol. 25. P. 110–124.
84. Nelson T. *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk: GWP. 2003.
85. Orłowska B., Prufer P. Przełamywanie barier psychologicznych, społecznych i emocjonalnych w funkcjonowaniu osób niepełnosprawnych w społeczeństwie, Gorzów Wielkopolski: PWSZ. 2011.
86. Pritchard A. Pediatric neuropsychological evaluation via telehealth: Novel models of care. *The Clinical Neuropsychologist*. 2020. Vol. 7-8(34). P. 1367-1379.

87. Prokhorenko L., Kostenko T. Research of psychological and pedagogical typologization of delay of mental development of schoolchildren. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2020. Вип. 4. С. 111-131.
88. Ramachandran V. Encyclopedia of Human Behavior. San Diego. Academic Press,. 2012. 702 p
89. Zillmer E. A., Spiers M. V., Culbertson W. Principles of Neuropsychology : 2nd Edition. 2007.